

Kelemen Csaba

Az iráni külpolitika a biztonságelmélet szemszögéből

Az iráni külpolitika látszólag egy talány. Klasszikus hatalmpolitikai megközelítésben sokszor érthetetlen az ország egy-egy nemzetközi vonatkozású lépése. Az elemzés azt igyekszik bizonyítani, hogy az iráni külpolitika egyes vonatkozásokban a realista, más vonatkozásaiban a konstruktivista iskola elméleti keretrendszerének segítségével érthető meg. Vagyis Irán bizonyos kérdésekben nagyon is racionálisan cselekszik (hasznot maximalizál), olykor azonban nem azt tartja legfontosabbnak, ami nyugati szemmel az érdeke volna, hanem azt, ami az általa vallott és képviselt értékekből következik.

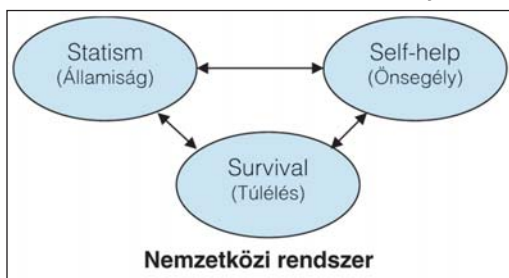
Irán a biztonságelméletek tükrében (realizmus, konstruktivizmus)

A biztonságelmélet nagy valóságmagyarázó elméletei (liberalizmus, realizmus, konstruktivizmus) közül mindegyik alkalmas arra, hogy elméleti keretként szolgáljon egy adott állam külpolitikájának elemzéséhez, de más megközelítésből más válaszokat képes adni mindegyik. Az 1979-es forradalom óta eltelt időszak iráni külpolitikájának vizsgálata alapján a realista és a konstruktivista felfogás vihet minket a legközelebb ennek a korszaknak a megértéséhez. Ebben ragadhatóak meg és értelmezhetőek leginkább az egyes külpolitikai lépések. Terjedelmi és tartalmi okok miatt nem lehet cél a különböző elméletek részletes bemutatása, így csak azoknak a téziseknek a bemutatására szorítkozom, amelyek a külpolitika elméleti kereteinek kialakításában hasznosak lehetnek.

A realizmus kiindulópontja az, hogy nem az államok érdekezozonosságából kell kiindulni, hanem a meglévő, konkrét tények-

ből. Ami egy állam számára fontos és követhető, az a nemzeti érdek, a nemzet maga és annak biztonsága. A fő cél ennek a nemzeti érdeknek a szolgálata, mert minden politika végső soron hatalmpolitika. A nemzetközi politika a hatalomért, befolyásért és az erőforrásokért folyó zéró összegű játszma (tehát amit az egyik megnyer, azt a másik elveszíti). Az államok autonóm és homogén szereplők, ők a nemzetközi rendszer alapegységei. Az egyes államok részérdekei konkurálnak egymással, így a rendszer lényeges eleme az erőegyensúly fenntartása, amely az erőszak alkalmazása nélkül elképzelhetetlen, mivel nincs egy nemzetközi, legitim erőszakmonopólium (világállam vagy világkormány), ezért minden állam saját magára van utalva. Az államok cselekvésének legfontosabb eleme a biztonság, az állam fennmaradásának biztosítása. Sok olyan lépés van az elmúlt évtizedek iráni külpolitikájában, amely a haszonmaximalizálás, a racionalitás talaján ragadható meg csak igazán. A realizmus a klasszikus elméletek közül arra helyezi a hangsúlyt, hogy az

A realista elmélet modellje

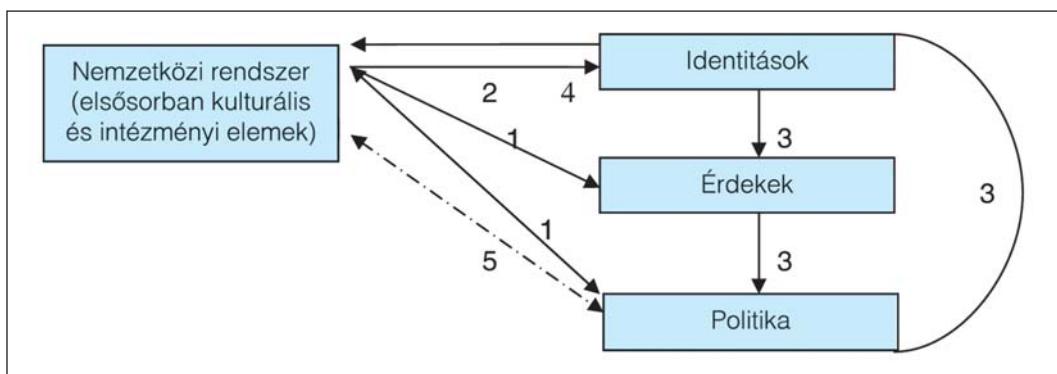
állam egyedül van a nemzetközi rendszerben, és csak saját magára számíthat.

A realizmus tehát az anyagi tényezőkre – a hatalomra (az államközi hatalmi viszonyokra), a biztonságra, a gazdasági interdependenciára, a kereskedelemre, a nemzeti érdekek hangsúlyozására – összpontosítja a figyelmet. A konstruktivista megközelítésmód viszont az eszmék, ideológiák, identitások, normák hatását hangsúlyozza. A konstruktivisták abból indulnak ki, hogy a valóság nem csak anyagi valóság, annak részét képezik viták, identitások, szellemi irányzatok elképzeléseinek ütköztetése is. Olyan elképzelések, amelyeket a valóságról alkotunk, hiszen a valóság nem közvetlenül tárul elénk, azt mindannyian máshogyan értelmezzük, máshogyan dekonstruáljuk, ennek a világnak a

része a valóságról alkotott eszméink és elméleteink világa is. A konstruktivisták nagy figyelmet szentelnek a társadalomban folyó diskurzusoknak, mivel azok érdekeket és meggyőződéseket tükröznek és formálnak, valamint megalapozzák az elfogadott magatartási normákat. Következésképpen a változások forrásainak és a helyzetértékelés elemeinek feltárása rendkívüli jelentőségűvé válik.

A konstruktivisták szerint korunkban a régi normák megkérdőjeleződnek, az egykor világos határok leomlanak, az identitás kérdései egyre fontosabb szerepre tesznek szert. Az elmélet szerint a diskurzus képes formálni a politikai szereplők önmeghatározását és érdekeit, következésképpen a magatartásukat is. E szerint az anyagi világról alkotott értelmezésekben az emberi cselekedetek, a társadalmi kapcsolatok és azok összefüggései a meghatározóak, amelyekből a normák, az identitások és az érdekek származnak. A normának megfelelő (legitim, normakövető) magatartás az érdekeket definiálja, amelyek majd az állami politikálásban jutnak kifejezésre. A normák megelőzik az érdekeket, nem a haszonmaximalizálás, hanem a szabálykövetés a jellemző.

A konstruktivista elmélet általános működési mechanizmusa

Forrás: Katzenstein, Peter J. (ed.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press, 53. o.

A konstruktivista elmélet általános működési mechanizmusát leíró ábra azt mutatja, hogy a szereplők a normák és szabályok (1) szerint hozzák meg döntéseiket a szubjektív tényezők, a történelmi, kulturális tapasztalatok (2) alapján. Az identitások, eszmék határozzák meg az érdekeket (3), amelyek hatással vannak a politikai cselekvésre (3), és ezek szintén hatnak egymásra (4), tehát a rendszer elemei kölcsönhatásban vannak egymással.

A konstruktivizmus szemben áll a mainstream irányzatokkal, amelyek szerint a nemzetközi rendszert a hatalom egyenlőtlen elosztása jellemzi, és ez szorosan összekapcsolódik a nemzeti érdek és területiség fogalmával. Az iráni külpolitika szempontjából az a kifejezetten érdekes, hogy a konstruktivisták szerint az államok nem ismerik fel érdekeiket, ezeket a normák által kialakított identitás határozza meg. Szemben a realistákkal, a konstruktivizmus nem azt hangsúlyozza, hogy a külpolitikai cselekvés legfontosabb mozgatórugója a hatalom, hanem éppen ellenkezőleg: a normák, a történelmi tapasztalatok, az intézményrendszer mind-mind fontos tényezői a döntéshozatalnak.

A konstruktivizmus többi valóságmagyarázó elméletből történő kiemelkedése ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen jelentősége van az identitásnak a nemzetközi kapcsolatokban meglévő ellentétek és együttműködések megértésében. Amikor Irán biztonságáról, biztonságának fenntartásáról és garantálásáról van szó, kézenfekvő megoldásnak tűnik az ezzel kapcsolatos lépéseket a realista iskola érvrendszerével indokolni. Éppen ebben áll azonban ezen felfogás bizonyos fokú gyengesége: mint látni fogjuk, csak biztonságpolitikai vonatkozású helyzeteket tud jól magyarázni. Mivel a konstruktivizmus szerint az államok olyan politikai szerep-

lők, amelyeknek az identitását és érdekeit az egymással folytatott kapcsolataik alakítják, az érdekek semmit sem érnek, ha azokat a másik szereplő nem ismeri el. Az identitásból fakadnak az érdekek, és ezek az érdekek alakítják a politikát.

Akár mennyire kiemelkedőek is a lentebb kifejtett értékek, ezeken keresztül nem lehet egy teljes képet felrajzolni Irán elmúlt évtizedeiről. Ha végigtekintünk ezeken az évtizedeken, kiderül, hogy Irán bizonyos vonatkozásaiban a saját szemszögéből igen racionális, mi több, alapvetően pragmatikus külpolitikát folytatott, tehát vannak olyan szempontok, amelyek pusztán értékekkel nem magyarázhatók, és amelyek az értékekből deriválható érdekek mellett további fontos szerepet játszottak. Irán tehát részben értékalapú, részben hatalommaximáló politikát folytatott, de nem arra helyezte a hangsúlyt, hogy az általa fontosnak tartott értékeket „exportálja”, hanem arra, hogy a realizmus segítségével jól megmagyarázhatóan, racionálisan, az érdekek felmérése, illetve a hasznok és költségek mérlegelése mentén alakítsa ki külpolitikáját.

Miért van a realizmusnak mint elemzési keretnek létjogosultsága? Kenneth Waltz 1979-ben megjelent *Theory of International Politics* című könyvében fejtette ki, hogy a nemzetközi rendszerben nincs hierarchia, minden állam azonos funkcióval rendelkezik. A rendszer alapvetően anarchikus, mivel nincsen egy államok felett álló központi hatalom, de ez nem jelent káoszt, inkább csak egy kormány nélküli politikát, amit a struktúra rendező elvei tartanak mozgásban. Az államok a nemzetközi kapcsolatok alapvető egységei, döntéseiket racionális megfontolások alapján hozzák meg, amelyeknek a haszon maximalizálása és a veszteségek minimalizálása a célja. A realisták is vallják a biztonsá-

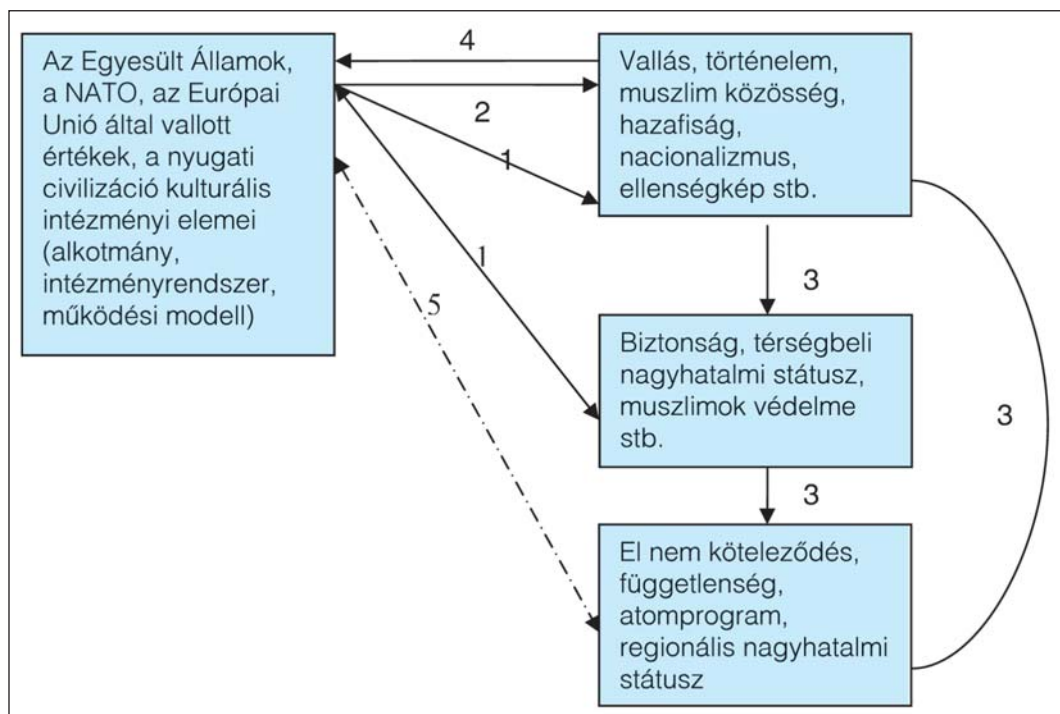
gi dilemma létezését, mert az államok számára továbbra is kritikus probléma saját túlélésük. Ebből kiindulva Irán a saját hatalma maximalizálása érdekében államiságának, regionális hatalmi státusának, biztonságának és önállóságának (függetlenségének) megerősítésére törekszik.

Miért van a konstruktivizmusnak, mint elemzési keretnek létjogosultsága? Iránban a nemzetközi politika realista irányzata csak részben magyarázza a külpolitikát, mert számos elemzési területe Irán esetében eleve értelmezhetetlen, vagy elégtelen válaszokat képes csak adni. A konstruktivizmus viszont ott kezdődik, ahol a realizmus véget ér. A konstruktivista elemzési módszer arra próbál magyarázatot adni, hogy milyen folyamatok keretében keletkeznek a valóság értelmezésére és

ennek nyomán a politikai cselekvés irányítására vonatkozó konstrukciók. Az elemzés lényege tehát a valóságról kialakított társadalmi konstrukciók létrejöttének és a politikai cselekvés irányítására gyakorolt hatásainak a vizsgálata. A vizsgálat tárgya, hogy miként jött létre egy meghatározott érdek az adott szereplő és környezete interakciójának eredményeként. A szereplők magatartását a normák vezérik, döntéseiket a szabályok, a történelmi, kulturális tapasztalatok és az intézményekben való részvétel feltételei alakítják. A normáknak konstituáló hatásuk van, és ezzel meghatározzák a szereplők érdekeit, befolyással vannak a külpolitikai magatartásra.

Egyértelműnek tűnik, hogy Irán külpolitikáját számos esetben elsősorban az határozza meg, hogy az identitása egyes kér-

A konstruktivista elmélet működési mechanizmusa az iráni külpolitika esetében

désekben hogyan alakul, s ha már ez az identitás kialakult, akkor ezzel lép ki a nemzetközi porondra, és azt nem változtatja meg külső behatások ellenére sem. Ez határozza meg, hogy Irán a nemzetközi porondon egy másik országgal szemben milyen álláspontot fog képviselni, barátnak vagy ellenségnek tartja majd. Általános tapasztalat, hogy ha Irán ellenséges nemzetközi környezetben találta magát, akkor ő is ellenségesen, sőt nem egyszer agresszíven reagált.

A konstruktivista elmélet működési mechanizmusa az iráni külpolitika esetében című ábrán jól látható, hogy Irán döntéseit nagyban determinálják azok az értékek és normák, amelyek részben az iráni államisághoz, részben a történelmi tapasztalatokhoz kapcsolódnak, ezekből levezethetők az ország érdekei, amelyek meghatározzák az ország nemzetközi politikában követett lépéseit, és mindezen felül ezek a lépések meg is erősítik a fenti értékeket. Szépen kirajzolódik tehát egy

egymást állandóan erősítő folyamat, amely jó hivatkozási alapot teremt és teremtett az iráni vezetés részére politikája irányának helyességét illetően.

Az elmúlt harminc év iráni külpolitikája a fentiek alapján két irányból közelíthető meg: az egyik oldalon ott találjuk a hatalmpolitikai, nemzetállami létből fakadó mozgatórugókat, amelyek összességében nagyon racionálissá tették Irán politikáját, a másik oldalon pedig azokat a különböző értékeket, amelyeket a perzsa állam attól függetlenül követ, hogy azok nyugati szempontból az érdekeit szolgálnák. Az első irány tehát a realista iskola felől közelít és arra ad választ, mi az érdek, a második, a konstruktivista irány pedig arra, mi az érték. A konstruktivista az érdeket nem az erőegyensúlyból vezeti le, hanem azt állítja, hogy az identitás történelmi, kulturális, politikai és szociális háttérből eredeztethető, és ez arra is magyarázatul szolgálhat, hogy miért reagálnak az államok ennyire eltérően a külső nyomásra.

A realista és konstruktivista iskola összehasonlítása

	Realizmus	Konstruktivizmus
Kulcsgondolat	<i>Háború és biztonság</i> Hogyan léteznek az államok egy olyan környezetben, amelyben bizonytalanság van a többi szereplő szándékait és képességeit illetően	<i>Társadalmi csoportok közösen vallott értékei és világképe</i> Hogyan befolyásolják az értékek, identitások a világpolitikát
Szereplők	Államok, a nemzetközi rendszer anarchikus, saját érdekét követi	Több szereplő van, több szinten, a társadalmi csoportok és egyének is szereplők
Államfelfogás	Az állam egységes, monolitikus, homogén	Önálló hatalmi szereplők az államok, de mellettük más szereplők is vannak
Hogyan viselkedik a nemzetközi élet szereplője a politikában	Racionális szereplés, költségek csökkentése, profitmaximalizálás, külpolitika: racionális választás, nemzeti érdekek maximalizálása	Érték- és normakövetés, a nemzeti érdek maga is egy szociális, társadalmi folyamatnak az eredménye
Legfontosabb kérdések	Túlélés, nemzeti biztonság	Identitás, értékek
Globális kilátások	Pesszimista: a versengés a nemzetközi rendszer meghatározó folyamata	A globális kilátások az uralkodó eszmék és értékek tartalmától függnék

Egy ország magatartása és ezen keresztül megítélése nagyban függ attól, hogy milyen értelmezési keretbe illesztjük a motivációkat, a célokat és az ezek érdekében bevetett eszközöket. Mivel Irán számos vonatkozásban nem abban a keretben helyezi el önmagát, mint amiben őt a Nyugat elhelyezi, és az értékeket is más-ként értelmezi, ezért nem is érdeklí ezen országok véleménye, megítélése, csak az ideológia cselekedeteinek mozgatórugója.

Irán identitásának három pillére az iránság (nacionalizmus), a síita iszlám és a modernség. Az alkotmány kimondja, hogy az Iráni Iszlám Köztársaság külpolitikáját minden muzulmán jogainak védelme, a nagyhatalmaknak való alárendelődés elutasítása és a baráti országokkal fenntartott lehető legjobb kapcsolatra való törekvés kell meghatározni. Ezért bizonyos lépések nem magyarázhatók a realitás talaján, csak az említett felelősség keretében értelmezhetők.

A realista és a konstruktivista iskolát összehasonlító táblázatból is látszik, hogy Irán külpolitikája nem magyarázható kizárólag az egyik irányzat segítségével, hiszen például az iráni rezsím számára a túlélés, saját biztonságának növelése fontosabb, mint az ideológia, ugyanakkor államfelfogásában inkább konstruktivista irányzatot követ.

Irán külpolitikája 1979 óta

Iránban 1979-et megelőzően a Mohamad Reza Pahlavi sah vezette uralkodó elit célja az volt, hogy Iránt modern, európai értelemben vett ipari állammá, a harmadik világ vezető gazdasági és katonai hatalmává alakítsa át. A sah Kemal Atatürk törökországi példája nyomán képzelte el a gyors változások sikerességét. 1973-tól,

az első olajárrobbanástól kezdve ezt elég jelentős finanszírozási források is biztosították, mivel az arab államok bojkottálták Izraelt és az Egyesült Államokat, így Irán óriási hasznot húzott a megemelkedő olajárakból. Ezeket az összegeket azonban az iráni vezetés nem jól használta fel, a pénzbőségéből pedig nem részesültek a társadalom széles rétegei. Az abszolút monarchia és az ebből következő önkényuralom, a hibás politikai lépések, valamint az amúgy is elszegényedő társadalom azután a forradalmi indulatok jó táptalajának bizonyult. Az elégedetlenség végül a forradalom 1979-es kirobbanásához, majd győzelméhez vezetett.

Az 1979-es iráni iszlám forradalom valóban forradalmi változásokat hozott Irán életében. A Nyugatot elutasító, a nyugati élet minden formáját tagadó Khomeini ajatollah – szakítva a Reza Pahlavi sah által kialakított politikával – a vallási aspektusra helyezte a hangsúlyt. Arra törekedett, hogy Iránban a társadalmi együttélés fundamentuma a vallás legyen, mert Iránt kizárólag az autentikus muszlim forrásokhoz való visszatérés erősítheti meg. A sah uralkodása alatt végbement változások, a gyarmati uralom tapasztalatai, a szegénység és még számos más tényező mind-mind arra ösztönözték a vallás felé forduló mozgalmakat, hogy mind az állami életet, mind a társadalmat összekapcsolják a vallással és annak megújításával. „Az iszlám vagy politika, vagy semmi” – Khomeini ezt a preferenciát tette politikai és ideológiai programjává. Az ajatollah híres mondása hangsúlyozza, hogy a vallási és a világi szféra, a vallási és a politikai hatalom elválaszthatatlan a muszlimok közösségében, az iszlám vallási aspektusának vezető szerepet kell kapnia az államban, miközben a kettő nem teljesen ugyanaz. Voltak (vallási vezetők és politikusok között egyaránt, bár

nem alkottak egységes tömböt), akik ezzel az iránnyal nem értettek egyet, de ők voltak kisebbségben, és viszonylag hamar ki is szorultak a hatalomból.

A forradalom után az állami élet újraszervezésében testet öltő törekvések nem kerültek el a külpolitikát sem. Az a cél lebegett az új vezetők előtt, hogy szakítani kell mindazzal, ami a korábbi külpolitikai irányultságot jellemezte. Ez nyugati szempontból leginkább az Egyesült Államokkal történő éles szembenállást jelentette, de nem maradtak ki a folyamatból a nyugat-európai országok sem, jóllehet a nagykövetségek – a brit átmeneti kivételével – mind nyitva maradtak, és továbbra is a nyugati országok voltak a legfontosabb kereskedelmi partnerek. Az új Irán markánsan elhatárolódott a nyugati eszmétől, és külpolitikai alapjait az iszlám forrásra építette. Irán politikájának szinte minden jellemzője megragadható abban is, hogy mindezt nem kísérte a Szovjetunióval való kapcsolatok szorosabbra fűzése, mivel a külpolitikai jelszó a „se nem Kelet, se nem Nyugat” volt, amit részben az előző 150 év tapasztalatai diktáltak. A kommunizmust Irán ugyanúgy elítélte, mint a kapitalizmust, értelmetlen politikai kísérletnek és főleg ateistának tartotta. Mivel azonban a szovjetek korábban nem rendelkeztek olyan befolyással, mint az amerikaiak, nem volt véletlen, hogy Irán szinte minden energiája az USA ellen irányult. De nem csak Amerika került célkeresztbe. Izrael is bekerült abba a körbe, amellyel Irán mindenképpen meg akarta szakítani az addig viszonylag normálisnak mondható kapcsolatokat. Ez azért is érdekes, mert Irán volt egészen 1979-ig azon muszlim országok egyike, amely kiegyensúlyozott kapcsolatrendszert épített ki a zsidó állammal és támogatta az egyiptomi–izraeli békefolyamatot is.

Irán külpolitikájának biztonság-elméleti megközelítése

Az iráni külpolitikáját az 1979-es forradalom óta számos tényező befolyásolta, és ezeknek a bemutatása és megértése vihet minket közelebb ahhoz, hogy jobban átlássuk az iráni külpolitika eseményeit, mozgatórugóit. E tényezők vonatkozásában is két irányzat figyelhető meg: az egyik egyértelműen Irán hatalmának, nemzetközi státusának megerősítését szolgálja, vagyis tisztán reálpolitikai szemléletet tükröz, míg a másik oldalon ott találjuk azokat a lépéseket, amelyek arra utalnak, hogy a nemzetállami érdekek érvényesítése bizonyos területeken nem az erőegyensúly klasszikus elméletének talaján zajlik, hanem az értékek játsszák a legfőbb szerepet. Ezek az értékek részben általános nemzetállami értékek, részben muzulmán-specifikusak, részben pedig csak Iránra jellemzőek. Ebből következően vannak olyan tényezők, amelyek egyértelműen a klasszikus erőegyensúly elméletét támasztják alá, és vannak olyanok, amelyek inkább értékalapon magyarázhatóak.

Normák, értékek, történelmi tapasztalatok, intézményrendszer

Felelősség: érdek versus ideológia

A realista iskola keretein belül értelmezhető következmények fogalma mellett Irán külpolitikáját a kötelezettségek teljesítésének oldaláról is meg lehet közelíteni. Ebben az értelemben jóval fontosabb az adott ügy iránt érzett felelősség, mint az, hogy a megvalósítás érdekében hozott lépés milyen következményekkel jár. Ennek gyakorlati megnyilvánulása, hogy minden vonatkozá-

sában elutasítja a dominanciát, a külső, általuk erőszakosnak tartott behatásokat. A felelősség oldaláról közelíthető és érthető meg az is, ahogy Irán a palesztinok ügyét kezeli. Olyannyira fontosnak tartották ezt a kérdést Iránban, hogy még az alkotmányban is benne van minden muszlim jogainak védelme, a hegemon szuperhatalmakkal szembeni fellépés, pontosabban a nem behódolás, valamint a jó kapcsolatokra való törekvés a baráti országokkal. A „közelség a szívek között” elve a felelősség egyik komoly következménye, amelynek jegyében Irán gazdasági segítséget nyújt a muszlimok vagy olyan hitetlenek számára, akik szeretnének „megtérni”. Ez természetesen nemcsak a „jólelkűség” megnyilvánulása. Irán ebből a forrásból támogatja a Hamászt a nyugati bojkott miatt elszenvedett veszteségeiért, és finanszíroz számos olyan kezdeményezést, amelyek célja szöges ellentétben van a nyugati értékekkel (például Észak-Korea), egyrészt azonban iráni érdek (rakétatechnológia beszerzése), másrészt komoly érték (antiimperialista) a számára. Ez a tényező, mint látható, egyszerre racionális és értékalapú, hiszen Irán elemi érdeke, hogy egyrészt a támogatóit folyamatosan erősítse, másrészt azonban ezt annak ellenére is teszi, hogy ez a nyugati közösség nemtetszését váltja ki.

A hegemonisztikus törekvések elleni küzdelem

Az iszlám alapelvekből levezethető, hogy nem engedhető meg a dominancia a muszlim emberek fölött, hiszen a legfőbb hatalom Istené, és ez szerepel az iráni alkotmányban is. Ez az az alapelv, amely szorosán meghatározta Irán külpolitikáját az elmúlt több mint három évtizedben. Irán se a Nyugat, se a Kelet felé nem fordult, és nem akart alárendelődni egyik ideológiai tábornak sem, mivel az előző 150 év a brit és orosz hegemonia

elleni harcban telt. Ez azonban nem zárja, és ahogy a tapasztalat mutatta, nem zárta ki azt, hogy Irán a keleti hatalmak felé közeledjen az elmúlt évtizedekben. Így lett szorosabb szövetségese Oroszország és Kína is.

Irán a külpolitikájában minden téren megpróbál ellenállni azoknak a törekvéseknek, amelyek mozgásterének szűkítését célozzák, vagy tevékenységének korlátot kívánnak szabni. Amerika-ellenes megnyilvánulásai ezen motivációk mentén érthetők meg igazán. Ennek egyenes következménye lett, hogy egyrészt keleti partnerséget keres (Nyugaton, ha akarna, sem találja), másrészt szinte a világ minden táján keres és talál is olyan szövetségeseket, akik szintén hasonló indíttatásból cselekszenek (például Venezuela, Észak-Korea). Minden ország törekszik arra, hogy minél szélesebb körű szövetségi rendszert építsen ki, így Iránnak ez a törekvése teljesen érthető. Ezzel erősíti a saját pozícióit, együttműködő partnereket és támogatókat talál, vagyis teljesen racionálisan cselekszik, hiszen a klasszikus erőegyensúly éppen azt követeli meg, hogy erősítse a kapcsolatokat a hozzá hasonlóan gondolkodó országokkal. Ez a lépés továbbá azzal az előnnyel is jár Irán számára, hogy a kapcsolatok szorosabbra fűzésével csökkentheti az Egyesült Államok és főleg Izrael irányából érkező esetleges katonai csapás esélyét, hiszen érezhető, hogy ez már egy ideje benne van a lehetséges alternatívák között. Izrael régóta fontolgatja az Irán elleni támadást, olyannyira, hogy ilyen támadás előkészületei nyilvánosságra is kerültek. Irán az ENSZ-szel való együttműködést is a minimálisra korlátozta (de fórumként szüksége van rá), mivel azt is a nyugati hatalmak által irányított szervezetnek, és az ott elfogadott döntéseket teljes egészében a nyugati érdekek által motiváltknak tekinti. (Ez a tény egyáltalán nem akadályozza az iráni elnököt abban, hogy a szer-

vezet közgyűlésén éles hangon ítélje el a vele szemben álló országokat.) Teljesen egyértelműnek tűnik, hogy akik így gondolkodnak, azok az iráni forradalmat is a hegemonisztikus törekvések elleni küzdelem egyik legjelentősebb megnyilvánulásaként értelmezik. Az iráni külpolitikának az 1979-es forradalom előtti időszaka ugyanis ezen értelmezés szerint a nyugati hatalmak, főként pedig az Egyesült Államok térségbeni érdekeinek kiszolgálásaként volt értelmezhető, így a forradalom éppen azt a folyamatot állította meg, amely az abban résztvevők szerint nem „harmonizált” Irán érdekeivel. Irán mindenfajta nagyhatalmi törekvést elutasít, és ennek keretében nem is törekszik értelmes párbeszéd kialakítására, miközben leveleket ír Bushnak, Sarkozynek és Merkelnek, de ez a korábbi események és iráni megnyilatkozások fényében nem az értelmes párbeszédre való törekvés megnyilvánulásaiént értelmezhető még akkor sem, amikor már súlyos gazdasági károkat okoz az országnak. Ennek a negatív hatásnak a részleges ellensúlyozására alakítja ki a hasonló ideológiai alapállású országokkal (Venezuela, részben Észak-Korea) a szorosabb kapcsolatot, de ebből a nyugati országokkal való lehetséges kapcsolatokhoz képest elenyésző haszna van. Ez meg is látszik az iráni gazdaságon, aminek a belpolitikai életre is komoly kihatásai vannak. A korábban erősnek mondható egység kezd felbomlani. Ahmadinezsád elnök és a korábbi támogatói között ugyanis feszültség alakult ki nem kis mértékben a gazdasági helyzet okán, és ez még akkor is igaz, ha az elnök olyan megszorító jellegű lépéseket is képes volt elfogadtatni a társadalommal, amilyeneket az más vezetőtől nem fogadott volna el. További feszültségforrása vált, hogy az elnök ellenlábasaik szerint annak kabinetfőnöke, Esfandiar Rahim Mashaei, aki korábban alelnök is volt, túl

nagy hatalommal bír, és jelentős – ellenfelei szerint rossz – hatást gyakorol az elnökre.

Függetlenség

A függetlenséggel valójában egy olyan értéket emelünk be az elemzési keretbe, amely minden állam külpolitikájának elengedhetetlen része. Az iráni külpolitika alapja a „domináns hatalmakkal” szembeni el nem kötelezettség lett. Irán kilépett a CENTO-ból, amelynek még a sah idejében lett a tagja. A függetlenségért folytatott küzdelem Irán számára a bojkottokkal szembeni fellépésekben érhető tetten leginkább, annak is legérzékenyebb pontjánál, az atomenergiánál. Irán hosszú távú célja az atomprogrammal – saját állítása szerint – az ország energiatartósságának csökkentése. Ebben egyébként van is ráció. Hiába komoly kőolaj- és földgáztermelő ország, ez a nyersanyagforrás nem áll rendelkezésére a végtelenségig, és a hosszú távú alternatívák között az atomenergia komoly szerepet tölthet be. Ha ezt kiegészítjük azzal, hogy egy magát regionális nagyhatalommá formálni kívánó országról beszélünk, akkor ehhez az atomenergia szervesen hozzátartozik. Vagyis ha ezen logika mentén gondoljuk végig a kérdést, akkor kétségkívül érthetetlen az erőteljes nyugati fellépés és szankció.

A nyugati országok, különösen az USA azonban egész mást látnak a tevékenység mögött, ezért mindent meg is tettek az elmúlt években annak érdekében, hogy megakadályozzák Iránt nukleáris programjának végrehajtásában. Paradox módon azonban minél több akadályt gördítettek a folyamat elé, annál inkább bizonyítottak látta Irán, hogy igenis függetlenségre kell törekednie, ha nem akarja kitenni magát olyan nemzetközi folyamatoknak, amelyekre csak minimális ráhatása van. Irán

ugyanis úgy gondolkodik, hogy ha gazdaságilag függetlenné tud válni, azzal politikai függetlensége is biztosítva van. Az iráni politika meg van győződve arról, hogy a Nyugat nem elsősorban azért utasítja el Irán atomprogramját, mert az rá veszélyt jelentene, hanem azért, mert ezáltal függetlenebbé és így befolyásolhatatlanná válik. Minden függetlenségi törekvésnek megvan a maga ára, és Irán ezt az árat a részbeni nemzetközi elszigeteltséggel fizeti meg. Ami azonban ebből a szempontból jelentős, hogy mindebből Irán nem azt a következtetést vonja le, hogy engednie kell, hanem ennek éppen az ellenkezője történik: minél nagyobb a nyomás, annál igazotabbnak látja Irán az általa követett út helyességét. Khomeini ajatollah szerint az Irán elleni amerikai és európai szankciók nemcsak az iráni külpolitika megváltoztatását tekintve hatástalanok, hanem még inkább függetlenné teszik azt.

Mindent összevetve valóban az atomprogram az iráni külpolitika egyik legneuralgikusabb pontja. Nem azért, mintha Irán mint a nemzetközi közösség független állama ne dönthetné el, hogy milyen technológiával biztosítja energiaellátását, hanem azért, mert nagyon sok a kérdőjel a program körül. Addig, amíg ez a bizonytalanság fennáll, az iráni atomprogramnak továbbra is szembe kell néznie a nemzetközi szervezetek és nyugati országok szankcióival.

A kérdés ugyanakkor sok tekintetben jóval egyszerűbb, mint ahogyan azt a fentebb leírtak mutatják. Nyilvánvalónak tűnik, hogy Irán atombombát akar előállítani. De valószínűleg nem arról van szó, hogy Irán ezt a fegyvert bárki ellen be is vetné, hiszen ez beláthatatlan következményekkel járna saját magára nézve. És itt nem csak az amerikai reakcióról van szó, hanem arról is, hogy minden jel szerint Izrael rendelkezik nukleáris fegyverekkel, és a zsidó állam

földrajzilag is elég közel van ahhoz, hogy egy válaszcsoport kiinduló pontja legyen. Sokkal inkább tehát arról, hogy 1) ha Izraelnek van ilyen fegyvere, neki miért ne lehetne, 2) ki akarja használni az atombomba elrettentő erejével járó diplomáciai-politikai előnyöket, de magát a technológiát élesben soha nem kívánja alkalmazni.

Hazafiság, nemzetállam, nacionalizmus

Minden ország politikai cselekvéseiben megnyilvánul és jelentős identitásképző tényező múltjának és történelmének megítélése. Nincs ez másként Iránban sem, sőt ez talán még azért is erőteljesebb tényező, mert az ország az egyik legősibb kultúrához tartozik, azaz van múlt, amire visszatekinthet. Ezt a tényezőt az 1979-es forradalom előtt is figyelembe vették, és szerepe ezután sem csökkent. Még azok is támogatják ezen az alapon az iráni atomprogramot, akik egyébként a valósi alapon zajló hatalomgyakorlást elutasítják. Számos elemző rávilágított már arra, hogy ezek a történelmi, kulturális, vallási és földrajzi hatások alkotják az iráni külpolitika „stratégiai személyiségét”. Az iráni nacionalizmus gyökere a 3000 éves perzsa kultúrában, történelemben keresendő. Ezt az értéket is felhasználja az iráni politikai vezetés az atomprogram társadalom előtti „legalizálására”, ezzel ugyanis számos olyan, a programot egyébként ellenző érdekcsoportokat is sikerült annak támogatására megnyerni, amelyek egyetlen más érvet sem fogadtak el, és inkább a leállítása mellett kardoskodtak. Itt szükséges megjegyezni, hogy az atomprogram az irániak számára egyértelműen a békés célú atomenergiát jelenti, ezt az üzenetet hangsúlyozzák számukra a vezetők is, ezért tudnak azonosulni azzal az állásponttal, amely az iráni külpolitikát jellemzi, vagyis hogy a nagyhatalmak milyen alapon akarják őket a műszaki haladástól megfosztani.

A „szükséges” ellenség

Íránt számos ellenség veszi körül a nagyvilágban. Az ország körül mindenütt amerikai és/vagy más idegen fegyveres erők állomásoznak, az Egyesült Államokban törvény van az iráni ellenzék pénzügyi támogatásáról. A politikai beszédek jelentős része tartalmaz utalást arra, hogy az országnak a térségben és a nyugati világban is sok csatát kell megvívnia, s ezek előtt az ország vezetői nem térhetnek ki. Ennek az ellenségképnek vallási és történelmi okai egyaránt vannak. Irán történelmében egymást követték a domináns hatalmak, így a politikai elit eleve gyanakvóbb a külföldiekkel szemben. Ennek egyenes következményeként döntött úgy az iráni parlament, hogy jelentősen megnöveli az ország katonai költségvetését, és kimondva-kimondatlanul ez játszik szerepet az atomprogram fejlesztésében is. Amerika nem véletlenül vált a legfőbb ellenséggé. Bírálói szerint az atomprogramhoz való viszonyulásában is a kétarcúság jellemzi: ha érdeke úgy diktálta, csendben asszisztált ahhoz, hogy más országoknak (például Izraelnek) atomfegyvere legyen, illetve szemet hunyt afellett, hogy ezen országok békés és nem békés célú atomprogramot folytassanak, míg ugyanezt Irán esetében nem tolerálta, sőt a deklaráltan békés célú felhasználást is szankciókkal fenyegeti. Az iráni ellenségkép elfogadottsága azonban számos esetben korlátokba ütközik az ország környezetében: az Iránt körülvevő vagy a térségbeli országok közül például több is jó kapcsolatot tart fent a nyugati világgal, többek között az Egyesült Államokkal, így ők (például Szaúd-Arábia, Törökország) nem csak hogy nem állnak ki Irán mellett, de gyakran kifejezetten riválist látnak benne.

Az iszlám mint vallás és közösség

Az iráni események jelentősen hozzájárultak a közel- és közép-keleti folyamatok alakulásához, mindenekelőtt az iszlám újjaszületéséhez. A vallásnak az iszlám forradalomban játszott szerepe nélkülözhetetlen a folyamatok megértéséhez. A vallási vezetés fontos szerepet játszott 1979-ben (bár Khomeini csak a forradalom végén került vezető pozícióban, végig ő volt a megmozdulások szimbolikus vezetője), és mindent meg is tett annak érdekében, hogy a folyamatoknak ezt a dimenzióját emelje ki. A vallási vezetésnek a forradalommal sikerült megragadnia a politikai hatalmat, s ennek birtokában hozzájutott ahhoz a lehetőséghez, hogy a gyakorlatban is igazolja államvezetési elméletének helytállóságát. Khomeini ajatollah vezetésével Irán komoly lépéseket tett az „iszlám állam” teóriájának gyakorlati megvalósítására. Az Iráni Iszlám Köztársaság volt az egyik legkomolyabb, de – Szaúd-Arábia és Pakisztán mellett – nem az egyetlen helyszíne a politikai iszlám elveinek a gyakorlatba való átültetésére. Ebből ered intellektuális és politikai jelentősége.

Az iszlám szolidaritás az elmúlt évtizedek egyik legerőteljesebb politikai folyamata, és az utóbbi időben ez még inkább felerősödött. A sok tekintetben az iszlám szupremáciáját hirdető iráni vezetés ezért is keresi a többi muzulmán országgal való együttműködés lehetőségeit és épít ki szoros kapcsolatokat nemcsak államokkal, hanem szervezetekkel is (például Hamással), anyagilag is támogatva az Izrael elleni küzdelmet. A tálibok bukása óta Irán több mint ötszázmillió dollár értékben nyújtott segélyt Afganisztánnak. Az iszlám mint vallás és politika államszervező tényezővé emelése Irán oldaláról nagyon racionális lépés, mert ezzel társadalmi csoportokat, sőt országo-

kat (bár elég keveset) tudott és tud maga mögé állítani.

Összefoglalás

Irán stratégiaileg és geopolitikailag a térség egyik meghatározó országa, többek között ásványkincsei, elsősorban kőolaja, Afganisztánnal, Törökországgal és Irakkal közös határa és nem utolsósorban a Nyugat szerint rájuk is potenciális veszélyt jelentő atomprogramja miatt. Irán az elmúlt évtizedekben fokozatosan alakította ki magáról azt a képet, amely ma is jellemzi: önálló, nagyhatalmi érdekeknek nem alárendelődő, gyakran konfrontálódó ország, amely nem hagyja, hogy diktáljanak neki, és nem veszi figyelembe az Egyesült Államok által dominált nemzetközi közösség iránymutatásait. Egyrészt nagyon is racionális külpolitikát folytat, vagyis erősíti hatalmát a térségben, potenciális támogatókat keres, szövetségeket köt, másrészt nagyban támaszkodik ideákra, identitásképző elemekre. Az iráni külpolitikát az utóbbi megközelítésben két folyamat együttese határozza meg: az egyik hazai szinten zajlik, amely az értékek mentén határoz meg bizonyos külpolitikai lépéseket, a másik pedig ezzel párhuzamosan ennek a politikának a következményeit építi be a külpolitikai döntéshozatalba. Vagyis nem történik más, mint hogy a

felt felsorolt értékek által meghatározott politikát a nemzetközi szinten érkező reakciók csak felerősítik, azaz az értékek önmagukat is folyamatosan „újratermelik”. Ezek az értékek pedig szorosan összefüggenek egymással. Akár a függetlenségről, vagy a nacionalizmusról beszélünk, egyik levezethető a másikkól, egy összefüggő rendszert alkotnak. Egy részük – miközben nem szorosan a valláshoz kapcsolódnak – nyilvánvalóan jól beleillik Irán regionális nagyhatalmi törekvéseibe, és ez számára sok hasznot is hoz, másik részük inkább identitásképző és -erősítő tényezőként hat. Nagy kérdés az, hogy változhatnak-e a normák? E normák és értékek évszázadok óta jellemzik és alakítják részben az arab világ, részben pedig az iráni állam politikáját, ennek ellenére az iráni érvelés úgy szól, hogy ezeknek az értékeknek a tartalma változhat, ha a másik fél változik. Fontos kérdés továbbá, hogy el kell-e várnunk Irántól a Nyugathoz való igazodást. Irán szemszögéből a Kínához vagy a térség más jelentős befolyással bíró államához való szorosabb kapcsolódás ugyanolyan alternatíva lehet, sőt akár nagyobb előnyt is jelenthet, és kevesebb konfliktussal járhat. De a szövetségek nélküli politika komoly hátrányt jelent, ezért az igazodás és általában a szövetségkeresés a mai helyzetben még sürgetőbb Irán számára. ■

Fontosabb irodalom

Abdolamir Nabavi: *The Range in Iran's Idealistic Foreign Policy: Ebbs and Tides.*

<http://www.int-politics.com/Articles/No3/ablolamir%20nabavi.pdf>.

Ablaka Gergely: A „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” kapcsolata 2001. szeptember 11. után:

Az amerikai–iráni viszony alakulása a 21. század elején. *Kül-Világ*, 2005. 2–3. sz. 2–20. o.

Ablaka Gergely: Az iráni iszlám köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata a XX. század utolsó harmadában.

<http://www.ajk.elte.hu/file/AblakaGergely-IranilszlamKoztarsasag.pdf>.

- Ablaka Gergely: Hol tart a Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom? *Kül-Világ*, 2009. 1. sz. 26–40. o.
- Adler, Emanuel: Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, 1997, Vol. 3, No. 3, 319–363. o.
- Balogh István – Láng László: A látszat csal! Avagy az Egyesült Államok Irán-politikája. *Kritika*, 2007. július-augusztus. http://www.kritikaonline.hu/kritika_07juli_aug_latszatcsal.html.
- Balogh István: Irán mint közel-keleti hegemon? In Rada Csaba (szerk.): *Biztonságpolitikai corvinnák*. Budapest, 2008, Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület, 198–210. o.
- Beehner, Lionel: Iran's multifaceted foreign policy. *The New York Times*, April 10, 2006.
- MacAskill, Ewen – Traynor, Ian: Saudis consider nuclear bomb. *The Guardian*, September 18, 2003.
- Bruno, Greg – Beehner, Lionel: Iran and the Future of Afghanistan. *Council on Foreign Relations*, March 30, 2009.
- Giles, Gregory F.: The Crucible of Radical Islam: Iran's Leaders and Strategic Culture. In Schneider, Barry R. – Post, Jerrold M. (eds.): *Know Thy Enemy: Profiles of Adversary Leaders and Their Strategic Cultures*. U.S. Air Force Counterproliferation Center, July 2003.
- Snyder, Jack: One world, rival theories. *Foreign Policy*, November-December 2004.
- Kalmár Zoltán: Az iráni külpolitika új irányai az iszlám forradalom után. In *Acta Scientiarum Socialium*, Tom. XXXI. (2010) 151–168. o.
- Sadjadpour, Karim: *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader*. Washington, 2009, Carnegie Endowment for International Peace.
- Afrasiabi, Kaveh – Maleki, Abbas: Iran's Foreign Policy After 11 September. *The Brown Journal of World Affairs*, Winter/Spring 2003, Vol. IX, Issue 2. 255–265. o.
- Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, 2009, Osiris.
- Mahdi Mohammad Nia: A Holistic Constructivist Approach to Iran's Foreign Policy. *International Journal of Business and Social Science*, 2011, Vol. 2, No. 4, 279–294. o.
- Mahdi Mohammad Nia: Understanding Iran's Foreign Policy: An Application of Holistic Constructivism. *Turkish Journal of International Relations*, 2010, Vol. 9, Issue 1, 148–180. o.
- N. Rózsa Erzsébet: Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. *Grotius*, 2010. március 31.
- N. Rózsa Erzsébet: Evolúció és revolúció az Iráni Iszlám Köztársaság külpolitikájában. In N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Budapest, 2005, Teleki Alapítvány.
- N. Rózsa Erzsébet: *Irán a mai nemzetközi rendszerben. Kérdések és dilemmák*. MKI tanulmányok, T-2010/15.
- Nagy Péter: *Virtuális diplomácia – mítosz vagy valóság?* <http://www.inco.hu/inco7/infopol/cikk1h.htm>.
- Keddie, Nikki R. – Gasiorowski, Mark J.: *Neither East nor West; Iran, the Soviet Union, and the United States*. New Haven, 1990, Yale University Press.
- Jepperson, Ronald – Wendt, Alexander – Katzenstein, Peter J.: Norms, Identity, and Culture in National Security. In Katzenstein, Peter J. (ed.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York, 1996, Columbia University Press.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Budapest, 1998, Aula.
- Rostoványi Zsolt: *Mit kell tudni az iszlámról?* Budapest, 1983, Kossuth.
- S. J. Dehghani Firozab Abadi: Emancipating Foreign Policy: Critical Theory and Islamic Republic of Iran's Foreign Policy. *The Iranian Journal of International Affairs* XX, No. 3 2008.
- Shahroud Amir Entekhabi: Role of Religious Texts in Shaping the Foreign Policy of Islamic Republic of Iran. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 2004, Vol. 6. No. 2. 61–76. o.
- The state of Iran: Divine divisions. *The Economist*, August 20, 2011.